

PAPER DETAILS

TITLE: IGDİR OVASI'NIN ORTA TUNÇ ÇAĞI ve TRANSHÜMANİST YASAMDAKİ ROLÜ

AUTHORS: Ayhan YARDIMCİEL

PAGES: 64-75

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2159066>

AMİSOS / AMISOS

Cilt/ Volume 1, Sayı/ Issue: Özel Sayı/ The Special Issue
(Orta Aras Havzası/ The Middle Aras Basin), ss./ pp. 64-75
ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230
DOI: 10.48122/amisos.1048307

Özgün Makale / Original Article

Geliş Tarihi/ Received: 27. 12. 2021
Kabul Tarihi/ Accepted: 14. 02. 2022

İĞDIR OVASI’NIN ORTA TUNÇ ÇAĞI VE TRANSHÜMANİST YAŞAMDAKİ ROLÜ

THE MIDDLE BRONZE AGE AND ITS ROLE IN TRANSHUMANIST LIFE IN İĞDIR PLAIN

Ayhan YARDIMCİEL *

Öz

İğdır, 5137 rakımlı Ağrı Dağı’nın hemen kuzeyinde bulunmaktadır. İğdır şehrinin yer aldığı ova ise ortalama 875 rakım değerine sahiptir. İğdır Ovası Ağrı Dağı’nın kuzey ve kuzeydoğusuna doğru uzanmaktadır. Ovanın kuzeyinden ise Aras Nehri geçmektedir. Aras Nehri, İğdır Ovası’nı parçası olduğu Ararat Ovası’ndan ayırmaktadır. Ağrı Dağı kar sularının da beslediği bu ova eldeki bulgulara göre¹ Kalkolitik Çağ’dan itibaren iskân görmüş ve iskân günümüze kadar aralıksız devam etmiştir. Bu kesintisiz yaşam Van Gölü ile Yukarı Aras Havzalarında izine rastlanmayan Orta Tunç Çağı Aras Boyalıları Kültürü içinde geçerli olup, kültürün yayılım alanı olan; Gürcistan, Ermenistan, Nahçıvan ve Kuzeybatı İran dışında Anadolu paydaşındaki en önemli yerleşim yeri İğdır Ovası’nda tespit edilmiştir. Bununla birlikte kültüre ait izler farklı arkeolojik merkezlerde de görülmeye devam etmektedir. Farklı yükseltilere sahip, Ağrı Dağı, Karasu-Aras Dağları, İğdır Ovası gibi coğrafi ünitelerin bütün bir coğrafyanın özgün parçaları olması sebebiyle bölge Eski Çağ toplumlarının özellikle Transhümanist gruplarca benimsenmesine imkân sağlamıştır. Bu çalışma İğdır Ovası’nın Orta Tunç Çağı arkeolojik merkezleri ile bu merkezlerin var oluş sebepleri üzerine kurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ağrı Dağı, İğdır Ovası, Aras Nehri, Aras Boyalıları Kültürü, Transhümanist

* Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, Sarıkamış Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, Sarıkamış-Kars/Türkiye. E-posta: ayhanyardimciel@gmail.com ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4196-2102>

¹ Bu çalışma ile ilgili bilgiler Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’nün izni ile sürdürülen Ağrı-İğdır İlleri Orta ve Son Tunç Çağı Aras Boyalıları Kültürü Kale, Nekropol Yerleşim Yerleri ve Çanak Çömlekleri isimli yüzey araştırması arşivinden derlenmiştir.

Abstract

İğdır is located just North of Mount Ararat at an altitude of 5137. The plain where the city of İğdır is located has an average altitude of 875. The İğdır Plain extends to the North and northeast of Mount Ararat. Araxes River passes through the North of the plain. The Aras River separates the İğdır Plain from the Ararat Plain, of which it is a part. This plain, which is also fed by the snow waters of Mount Ararat, has been inhabited since the Chalcolithic Age, and the settlement has continued uninterruptedly until today. This uninterrupted life is valid in the Middle Bronze Age Aras Painted Culture, whose traces are not found in Lake Van and Upper Araxes Basins. Except for Georgia, Armenia, Nakhchivan, and Northwest Iran, the most important settlement in the Anatolian stakeholder was located on the İğdır Plain. However, traces of culture continue to be seen in different archaeological centers. Since geographical units with different elevations, such as Mount Ararat, Karasu-Aras Mountains, and İğdır Plain, are unique parts of a whole geography, the region enabled the ancient societies to be adopted by Transhumanist groups. This study is based on the Middle Bronze Age archaeological centers of the İğdır Plain and the reasons for the existence of these centers.

Keywords: Mounth Ararat, İğdır Plain, Araxes River, Aras Painted Culture, Transhuman

Giriş

İğdır'ın da içinde bulunduğu Orta Aras Havzası ve Doğu Anadolu Bölgesi tarihin en eski zamanlarından itibaren Kafkasya, İran, Mezopotamya ve Orta Anadolu coğrafyaları arasında geçiş noktası olmakla birlikte birçok kültürün de yeşerip filizlendiği bir coğrafyadır (Har. 1).² İğdır'ın içinde bulunduğu coğrafyaya göre alçak rakıma sahip olması³ Eski Çağ kültürlerinin bu alanda pastoral bir yaşam döngüsü benimsemelerine sebep olmuştur. Bölge özellikle transhümanist gruplarca kullanılmış olup, bu gruplar dağ, vadi, su kaynağı gibi bir yerleşim yerine bağlı kısmen göç yapan transhümanist gruplar yoğun yerleşme alanlarını hayata geçirmişlerdir.⁴ Bu yaşam modeli bugünkü köy-yayla ilişkili yaşam modeli ile örtüştürülebilir.⁵ Transhümanist gruplar içinde hayvancılıkla uğraşanlar mevsim döngüsü sonrasında taze otlak için daha yüksek rakımlı yerlere yönelmektedirler. İğdır coğrafyası için bu yerler; kuzeyinde bulunan Kars Platosu ile güneyinde bulunan Ağrı Dağı Korhan Yaylası⁶ ve Aras Dağları'nda bulunan Sinek Yaylasıdır.⁷ Bu yaylalar yükseltiye bağlı olarak uzun süre yeşil kalabilen otlara ve su kaynaklarına sahiptirler. O sebeple ki özellikle Korhan Yaylası ve Sinek Yaylası'nda Eski Çağ'a ait yaşam izleri ve yapı kalıntıları oldukça fazladır.⁸ Coğrafyanın büyük bölümünde İlk Tunç Çağı Kura Aras Kültürü'nün etkisinin kalkmasıyla⁹ birlikte yeni bir kültüre ait izler ortaya çıkmış gibi görünmektedir.¹⁰ Bu iki kültür arasında yerleşim stratejisi ve çanak çömlek geleneği başta olmak üzere bazı farklılıkların bulunması bu iki toplumun ayrı toplumlar olduğuna işaret etmektedir. Ancak yerleşim sayıları göz önüne alındığında yoğun bir yerleşik nüfusa sahip olan İTÇ kültür taşıyıcılarının kitlesel olarak yer değiştirmeleri de zor olduğundan bir başka ihtimalle iki kültürün birbirine karışması da mümkün olabilir. Ancak şuan için coğrafyada en önemli alanlar olan Kars, İğdır ve Doğubayazıt gibi kentlerde sistematik kazıların olmaması bu tür bilinmezlerin önündeki sis perdesinin aralanmasına engel olmaktadır. Orta Tunç Çağı genellikle kırmızı astar üzerine

² Belli-Konyar 2003, 1.

³ Saraçoğlu 1989, 336.

⁴ Yardimciel 2018, 128-130.

⁵ Erdem 2009, 31.

⁶ Belli 2009, 6.

⁷ Belli 2012, 20-22.

⁸ Belli 2009, 6; 2012, 20-22.

⁹ Işıklı 2011, 275.

¹⁰ Yardimciel 2018a, 123.

siyah boya ile yapılan desenler ile süslenmiş çanak çömlek kültürü ile tanınır.¹¹ Bu tür keramikler monokrom Aras boyalıları olarak bilinmektedir. Bu keramikler dışında kültürün polikrom boyalı olan grubu da bulunmaktadır. Boyasızlar dışında ise siyah ağırlı baskı tarak bezemeli çanak çömlekleri de yoğun olarak karşımıza çıkmaktadır.¹² Van merkezli yapılan araştırma ve kazılara ilişkin olarak İlk Tunç Çağı'nda yaşamın kesintiye uğradığı ve göçebeliliğin başladığı yönündeki yaklaşımın¹³ en azından Iğdır ve Doğubayazıt coğrafyalarında geçerli olmadığı bugün için anlaşılmaktadır. Doğubayazıt'ta Orta Tunç Çağı kültürüne ait Yaygınyurt gibi önemli mezarlık alanları bulunmaktadır.¹⁴ Bunların düzenli gömüler olması sebebiyle nomadik-göçebe dışında transhümanist-yerleşik gruplara ait olması muhtemeldir. Ancak yapılan araştırmaların yetersizliği dolayısıyla mezarlıkların paydaşı olan yerleşim yerlerine henüz ulaşılammıştır. Iğdır'daki araştırmalarda daha somut sonuçlara ulaşılmıştır. Aşağı Erhacı başta olmak üzere birçok yerleşim alanında Orta Tunç Çağı Kültürü'ne ait yaşam izleri tespit edilmiştir.¹⁵ Bu yaşam yerleri belirtilen teoriler doğrultusunda yüksek rakımlı yerler olmayıp ova düzlükleri ile bu düzlüklere hâkim çok alçak tepelerden ibarettir.

Orta Tunç Çağı'nda Iğdır Ovası ve Transhümanist Yaşam

Doğu Anadolu Bölgesi'nin arkeolojik çalışmaları ve bu çalışmalara bağlı arkeolojik değerlendirmeler genellikle kazı ve araştırmaların yoğunlaştığı Van Gölü Havzası ile kısmen Erzurum'un yer aldığı Yukarı Aras Havzası'na göre şekillenmiştir. Orta Aras Havzası olarak tanımlanan Kars, Iğdır ve Doğubayazıt bölgesinde ise arkeolojik çalışmalar açısından daha yalın bir süreç yaşanmıştır. Bu sebeple Yukarı Aras Havzası ile Van Gölü Havzası arasında kalan bu bölgenin tarihlenmesi veya değerlendirilmesi genellikle kazı ve araştırmaların yoğunlaştığı bölgelere göre yapılmıştır. Van Gölü Havzası ile Yukarı Aras Havzası'nda yapılan arkeolojik çalışmalarda İlk Tunç Çağı'nın güçlü kültürü Kura Aras'ın çözüldüğü MÖ 3. Binyılın sonları ile 2. Binyılın başlarında yerleşik yaşamın kesintiye uğradığı değerlendirilmesi yapılmıştır.¹⁶ Orta Tunç Çağı ile başlayan bu kesintinin Orta Demir Çağı Urartu Krallığı'na kadar devam etmiş olması, değerlendirmeye konu arkeolojik merkezlerin yaklaşık 1200 yıl boyunca terk edildiği bilgisine dayanmaktadır. İlk Tunç Çağı ile Orta Demir Çağı arasındaki bu boşluk yerli yabancı birçok bilim insanını sorun ile alakalı fikir yürütmeye itmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda iklim değişikliği veya mera-otlak sıkıntısına bağlı yüksek rakımlı bölgelere göçlerin olduğu değerlendirilmesi yapılmıştır.¹⁷ Ancak farklı sebepli ortak sonuçlu bütün değerlendirmelerde yer alan yüksek rakımlı yerlere göç fikir önerisinin araştırma yaptığımız sahada ne yazık ki karşılığını görememiş durumdayız. İlk Tunç Çağı kültür taşıyıcılarının yüksek rakımlı yerlerde izini tespit edemediğimiz gibi yaşamın kesintiye uğradığı 1200 yıllık sürecin paydaşlarından olan Orta Tunç Çağı Kültürü'nün ciddi bir yerleşim yerini 870 rakımlı Iğdır Ovası'nda tespit ettik. Aşağı Erhacı Orta Tunç Çağı Kompleksi; Kale, Yerleşim Yeri, Kurgan Mezarlığı ve Taş Ocağı'ndan oluşmaktadır (Res. 1a, 1b, 1c, 1d, 1e).¹⁸ Yerleşim yerinde tespit edilen çanak çömlek parçalarının neredeyse tamamının Orta Tunç Çağı monokrom ve geometrik bezemeli oluşları yerleşim yerinin Orta Tunç Çağı'nda kurulduğunu ve sadece o dönemde kullanıldığını

¹¹ Yardimciel 2016, 60-61.

¹² Yardimciel-Gizlenci 2018b, 61.

¹³ Tarhan-Sevin 1993, 411; Sevin vd. 1999, 411.

¹⁴ Yardimciel 2019a, 251-252.

¹⁵ Yardimciel 2018a, 127-129.

¹⁶ Tarhan-Sevin 1993, 411; Sevin vd. 1999, 411; Yiğitpaşa-Can 2012, 283.

¹⁷ Genel olarak Doğu Anadolu Bölgesi'nde arkeolojik kazısı yapılmış merkezlerde tespiti yapılan İlk Tunç Çağı sonrası yerleşim yerlerinin terk edilişi üzerine bkz. Tarhan-Sevin 1993, 411; Sevin vd. 1999, 411; Smith 2009, 27.

¹⁸ Yardimciel 2018a, 127-128.

göstermektedir. Bu keşif sonrasında tespit edilen diğer OTÇ yerleşmeleriyle birlikte anlaşılmıştır ki, İğdır ve yakın çevresinde yaşamın sürekliliği ancak kültürler arası yer seçimi stratejisinde ise farklılıklar mevcuttur. Orta Tunç Çağı için tercih edilen yeni yaşam stratejisi temelde yeni yerleşim yerlerinin açılması yönündedir. Bu yerleşim tipolojisini İğdır bölgesinde Aşağı Erhacı OTÇ yerleşmesiyle birlikte Bulakbaşı Kale 8, (Res. 2a, 2b, 2c) Deliktaş (Res. 3a, 3b) ve Gelinciktepe (Res. 4a, 4b) yerleşmelerinde görmekteyiz.¹⁹ Bu yerleşim yerlerinin tümünün ortak özelliği ilgili arkeolojik merkezlerin en erken evresinin eldeki bilgilere göre OTÇ kültürü ile ilgili olmasıdır. Bunlardan Aşağı Erhacı Yerleşmesi farklı olarak sadece OTÇ kültürüne ait çanak çömleklerin ve çok yoğun olarak tespit edildiği bir arkeolojik merkez olması sebebiyle önemlidir. Burada tespiti yapılan çanak çömleklerin tamamı monokrom ve geometrik bezemelidirler. İhtimal dâhilinde Orta Tunç Çağı sürecinde Ağrı Dağı'nın bu kuzey eteklerinde pastoral yaşam döngüsü içinde transhümanist grupların yaşamlarının idame ettirecekleri coğrafi şartların olumlu seyir etmesine bağlı olarak yaşamın da devam ettiği düşünülebilir.²⁰

Gerek pastoral yaşam döngüsünün varlığı ve gerekse bölgede Kalkolitik Çağ'dan itibaren yaşamın kesintiye uğramadan günümüze kadar devam etmesinin en önemli sebebi bölgenin coğrafi durumudur. İğdır (Res. 5) ve Doğubayazıt (Res. 6) ovaları Ağrı Dağı'nı kuzey ve güneyinde adeta dağ ile entegre bir durumdadırlar. Sırasıyla 870 ve 1480 rakımlı bu iki ova arasında var olan yükselti farkı Ağrı Dağı ile birlikte Karasu-Aras Dağları üzerinden veya eteklerinden geçen çeşitli yol ve geçitlerle sağlanmaktadır. Dolayısıyla bu iki ova arasındaki bu yükselti farkları ve bu dağ geçitleri de önemli arkeolojik alanların varlığına ev sahipliği yapar duruma gelmiştir. İki ova arasındaki ve bu yükselti üzerinde bulunan en önemli yerleşim alanları Korhan²¹ ve Sinek²² Yaylalarıdır. İşte gerek bu iki ovanın farklı rakım değerlerine sahip olması gerekse bu iki farklı yükselti değerlerini daha yüksek rakımlı Karasu-Aras Dağları'nın birbirine entegre etmesi ile ortaya farklı yükseltilere sahip bir bütünün ayrı parçaları olan yaşam alanları ortaya çıkmıştır. Bu coğrafi düzen, tam olarak transhümanist grupların benimsediği ve isteyeceği bir yaşam alanını içinde barındırmaktadır. Kısa sürede kat edilen farklı yükseltiler, geçitler ve su kaynaklarına sahip bölgeyi, bu gruplar yaşam alanına dönüştürmekte oldukça başarılı olmuşlardır. 2250 rakımlı Balık Gölü otlakları, 780 rakımlı İğdır Ovası, 1480 rakımlı Doğubayazıt Ovası yollar ve geçitler tümüyle bu kültür gruplarının sürekli hareket halinde bulundukları bölgeleridir. Keza Balık Gölü ve Sinek Yaylası gibi yükseltilerde yüksek dağ çayırlarının varlığı Ocak ayına kadar uzanmaktadır. Bu uzun zaman dilimi ise hayvancılık yapanlar için önemli bir coğrafi imkândır.

Sonuç

Ağrı Dağı, kütleli varlığı ile Kafkasya, İran ve Anadolu arasında tarihin en eski zamanlarından beridir, iklim ve su kaynakları açısından belirleyici olduğu gibi bu üç önemli kültür bölgesi arasındaki yolların şekillenmesine de etki etmiştir. Ağrı Dağı'na batıdan ulaşan Karasu-Aras Dağları ile birlikte bu yükseltiler silsilesi kuzey-güney doğrultulu kültürel gelişmelerde de etkili olmuşlardır. Bu yükselti silsilesinin kuzeyinde kalan İğdır Ovası, gerek Ağrı Dağı'ndan gelen su kaynaklarına sahip olması gerekse 780 metreye sahip düşük rakımı ile yaylacılık faaliyetlerinde bulunan yerleşik kültürler için vazgeçilmez bir yaşam alanına sahip olmuştur. Bu sebeptendir ki, Van Gölü ile Yukarı Aras Havzalarında tespiti yapılmayan Orta Tunç Çağı yerleşmeleri bu ovada bulunmaktadır. Bu dönem kültürleri yerleşim yerleri ve mezarlıklar için tarım yapılamayacak arazileri kullanmışlardır. Bunlar bazen ova ile tepe ve

¹⁹ Bulakbaşı Kale 7, Deliktaş ve Gelinciktepe merkezleri ile ilgili ön yayınlar Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma Sonuçları Sempozyumu kapsamında yayına hazırlanmış olup yayın baskı aşamasındadır.

²⁰ Yardımcıel 2019b, 25-28.

²¹ Belli 2009, 6.

²² Belli 2018, 173.

dağ yükseltileri arasındaki kıraç ve taşlık araziler olabildiği gibi bazen de volkanik alçak tepeler olmuşlardır. Iğdır, Orta Tunç Çağı Aras Boyahıları Kültürü için oldukça önemli bir coğrafyadır. Ancak belirtildiği gibi coğrafyanın asıl önemi güneyinde bulunan Ağrı Dağı ile Karasu-Aras Dağlarının da varlığıdır. Bu yüksek rakımlı dağlar ile alçak ovanın birbirlerine bütünleşmiş durumları Eski Çağı tarihi transhümanist yaşam benimseyen gruplar için güzel bir alt yapı oluşturmuştur. Günümüzde dahi bu dağlar üzerinde bulunan Korhan ve Sinek yaylaları hem Doğubayazıt hem de Iğdır halkı tarafından kullanılmaya devam etmektedir.

Kaynakça

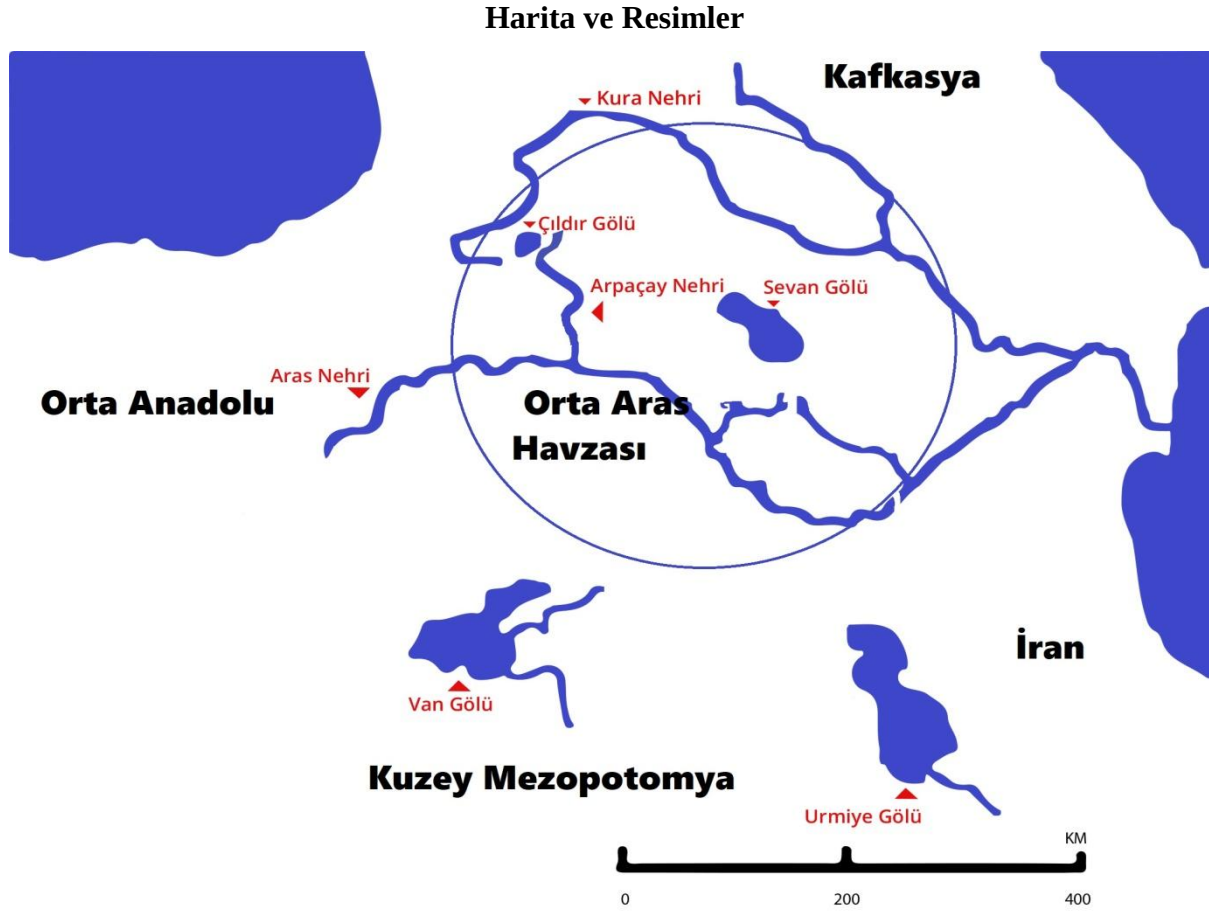
- Belli, O.-Konyar, E. 2003, *Doğu Anadolu Bölgesi'nde Erken Demir Çağı Kale ve Nekropoller*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Belli, O. 2009, "Tarih Boyunca Kültürleri Birleştiren ve Yaşatan Dağ: Ağrı Dağı", *II. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu*, İstanbul, 1-6.
- Belli, O. 2012, "Ağrı Dağı Bölgesi'ndeki Sinek Yaylası'nda Yeni Keşfedilen Urartu Sulama Kanalları", *II. Uluslararası Aras Havzası Sempozyumu*, Iğdır Valiliği, İl Özel İdaresi Yayını, No: 1, Erzurum, 18-49.
- Belli, O. 2018, "Ararat Adının Kökeni ve Anlamı", *IV. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu*, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayını, No: 21, Belli Eğitim Kültür Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi Yayını, No: 7, Ağrı Valiliği Yayını, No: 2, Erzurum, 172-178.
- Erdem, A.Ü. 2009, *Doğu Anadolu'da Demir Çağı Yivli Keramik Geleneği*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir.
- Işıklı, M. 2011, *Doğu Anadolu Erken Transkafkasya Kültürü*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul
- Sevin, V.-Kavaklı, E.-Özfırat, A. 1999, "Karagündüz Höyüğü 1998 Yılı Kazıları", *21. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları Yayın No: 2344/1, Ankara, 409-420.
- Saraçoğlu, H. 1989, *Doğu Anadolu Bölgesi*, Öğretmen Kitapları Dizisi, İstanbul
- Smith, A. T.- Badalyan, R. S.-Avetisyan, P. 2009, *The Archaeology and Geography of Ancient Transcaucasian Societies Volume 1: The Foundations of Research and Regional Survey in the Tsaghkahovit Plain, Armenia*, The University of Chicago Oriental Institute Publications Volume 134.
- Tarhan, M. T.-Sevin, V. 1993, "Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları 1991", *14. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 407-429.
- Yardimciel, A. 2016, "Orta Aras Havzası'nda Monokrom Boyalı Çanak Çömlekler", *I. Uluslararası Ani-Kars Sempozyumu*, (Eds. Belli, O.-Yardimciel, A.-Belli, V. E.-Çelik, C.), Belli Eğitim Kültür Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi Yayını, No: 5, İstanbul, 59-65.
- Yardimciel, A. 2018a, "Iğdır'da Bir Orta Tunç Çağı Kompleksi Aşağı Erhacı Yerleşimi ve Kalesi", *Seleucia*, VIII, 123-137.
- Yardimciel, A.-Gizlenci, E. 2018b, "Arkeolojik Yüzey Araştırmaları Işığında Ağrı-Doğubayazıt Bölgesi'nin Orta Tunç Çağı Kültürü", *IV. Uluslararası Ağrı Dağı ve*

Nuh'un Gemisi Sempozyumu, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayını, No: 21, Belli Eğitim Kültür Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi Yayını, No: 7, Ağrı Valiliği Yayını, No: 2, Erzurum, 59-63.

Yardimciel, A. 2019a, "Ağrı ve Iğdır İlleri Orta ve Son Tunç Çağı Aras Boyalıları Kültürü Kale, Nekropol, Yerleşim Yeri ve Çanak Çömlekleri 2017 Yılı Yüzey Araştırması", *36. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1, Ankara, 249-266.

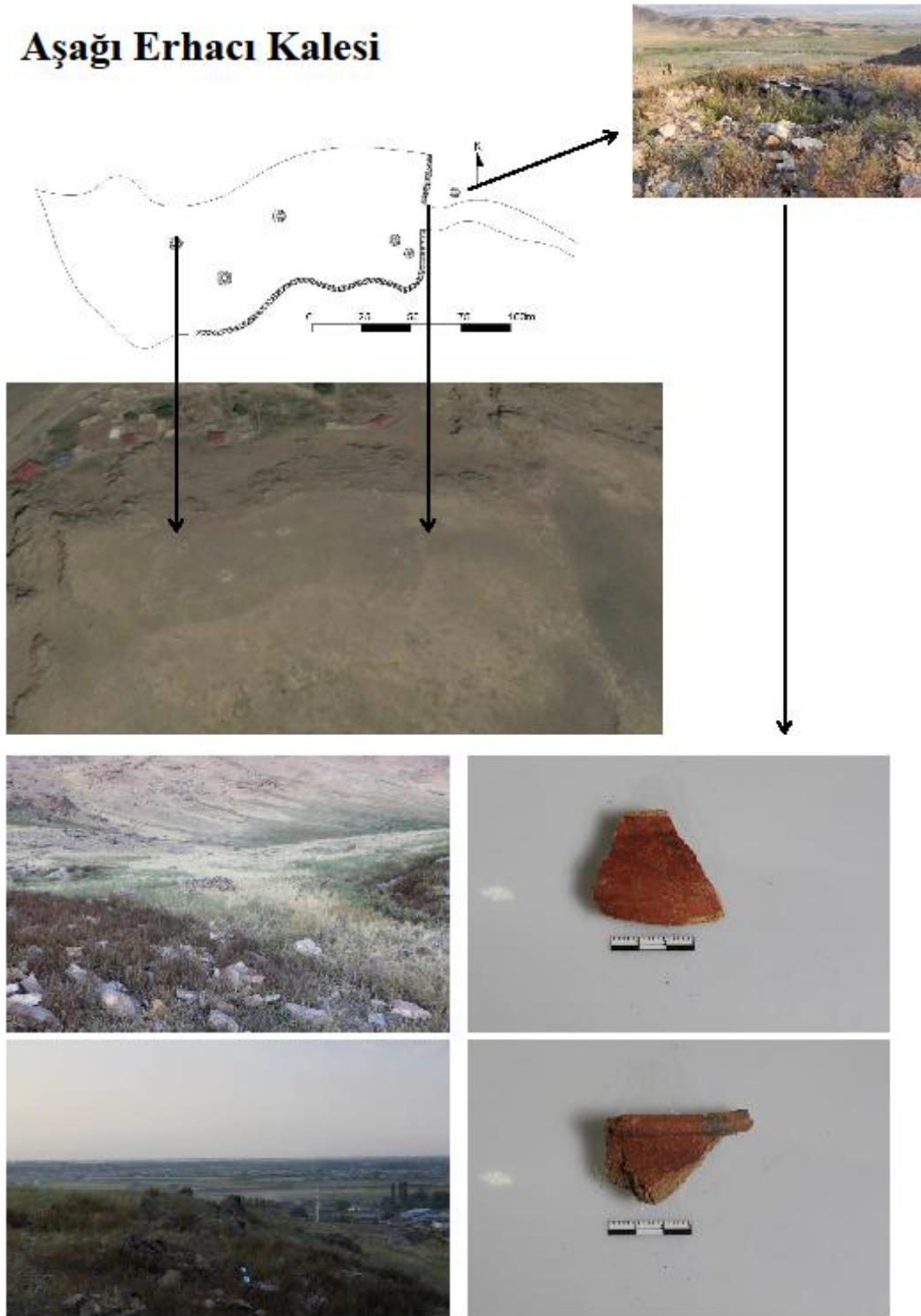
Yardimciel, A. 2019b, "Orta Aras Havzası'nın Anadolu Paydaşında Pastoral Yaşam (Transhümanistlerin ve Nomadiklerin Yerleşim Stratejileri)", *Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti'nin Kuruluşunun 100. Yılı Münasebetiyle Kars ve Güney Kafkasya Tarihi Yazıları*, (Eds. Turp, M.), İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 25-47.

Yiğitpaşa, D.-Can, S. 2012, "Van Müzesi Buluntuları Işığında; Van-Muş Bölgesi'nde Erken Tunç Çağı ve Karaz Kültürü", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5/20, 274-291.

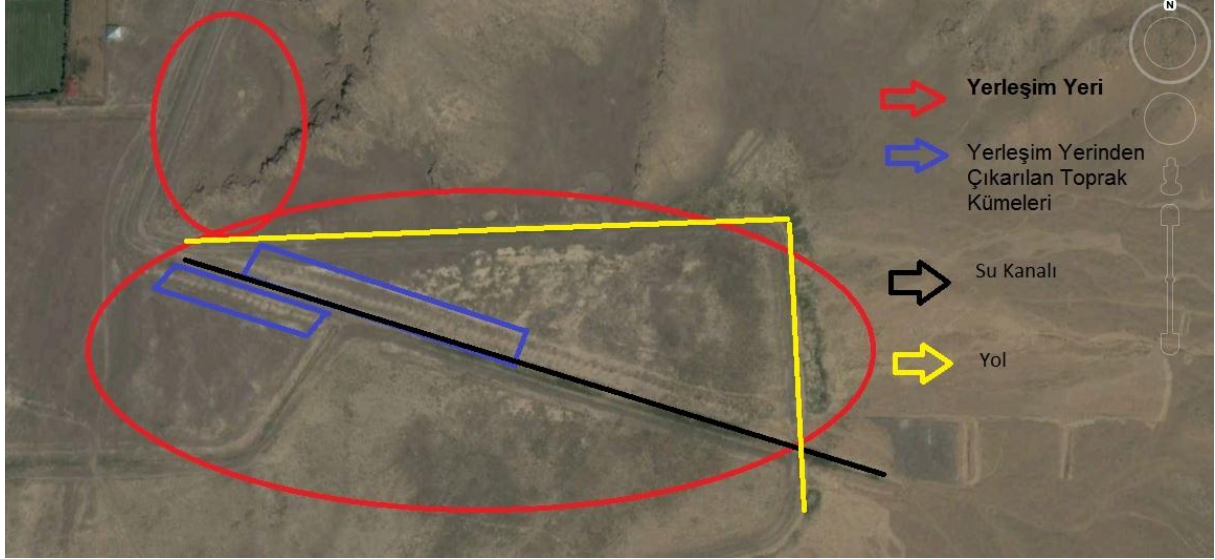

Har. 1: Orta Aras Havzası'nın Konumu

Aşağı Erhacı Kalesi

Res. 1a: Aşağı Erhacı Orta Tunç Çağı Kompleksi

Res. 1b: Aşağı Erhacı Yerleşim Yeri Uydu

Res. 1c: Aşağı Erhacı Yerleşim Yeri Aktüel (Kaleden)

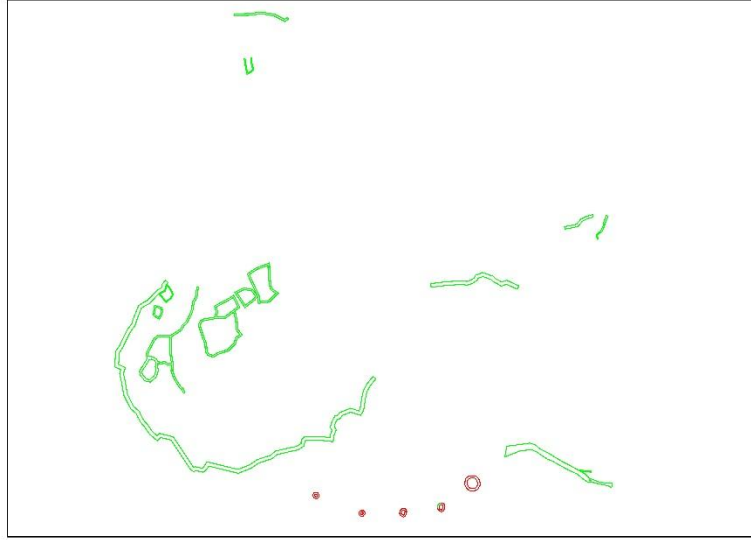
Res. 1d: Aşağı Erhacı Taş Atölyesi

Res. 1e: Aşağı Erhacı Yerleşim Yeri Orta Tunç Çağı Monokrom Boyalıları ve Siyah Açkılılar

Res. 2a: Bulakbaşı Kale 8

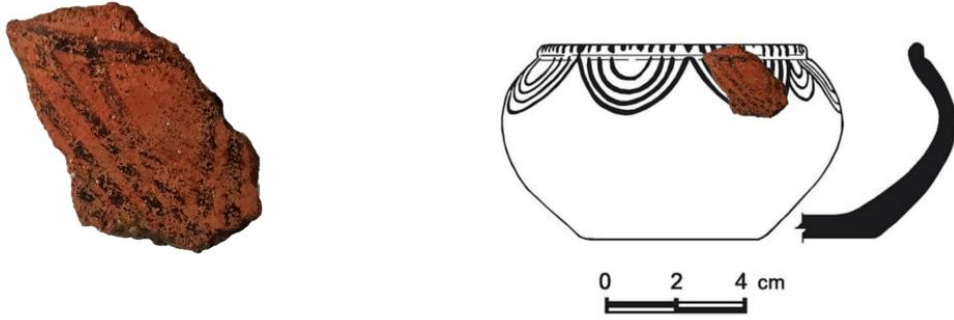
Res. 2b: Kale 8 Plan

Res. 2c: Bulakbaşı Kale 8 Orta Tunç Çağı Monokrom Çanak Çömlekler

Res. 3a: Deliktaş Kalesi

Res. 3b: Deliktaş Kalesi Orta Tunç Çağı Monokrom Çömlek Parçası

Res. 4a: Gelinciktepe Yerleşmesi

Res. 4b: Gelinciktepe Yerleşmesi Monokrom ve Polikrom Çanak Çömlekler

Res. 5: Iğdır Ovası

Res. 6: Doğubayazıt Ovası ve Ağrı Dağı